

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

K

654

019470507

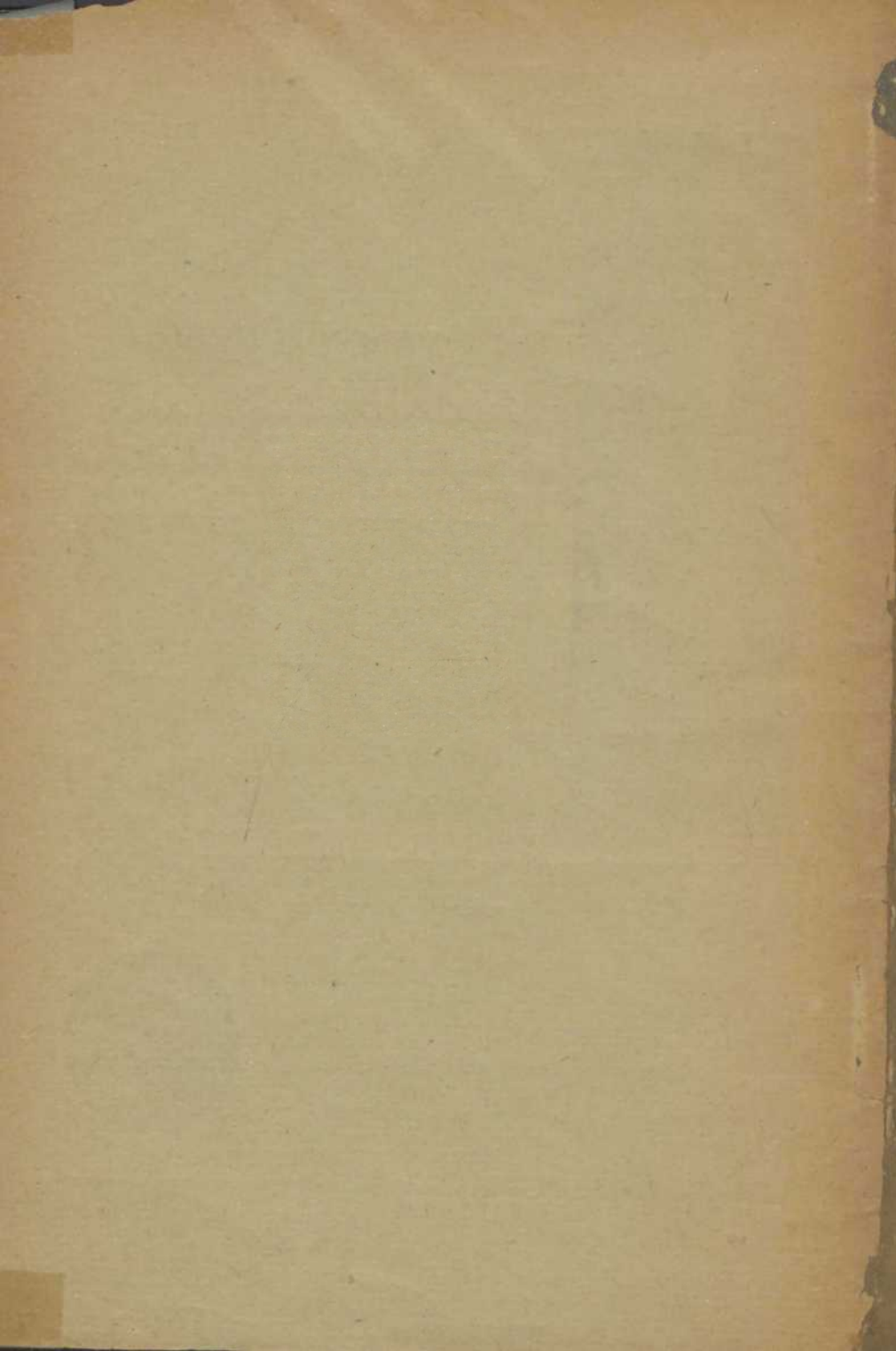
COBISS •

DR. DRAGOTIN LONČAR:

**KAKO JE NASTALO
DANAŠNJE DELAVSTVO
IN NJEGOVO GIBANJE**

1930

IZDALA IN ZALOŽILA CANKARJEVA DRUŽBA
TISKALA LJUDSKA TISKARNA MARIBOR

KAKO JE NASTALO DA-
NAŠNJE DELAVSTVO IN
NJEGOVO GIBANJE

PODAJA

DR. DR. DRAGOTIN LONČAR

V LJUBLJANI 1929

IZDALA IN ZALOŽILA CANKARJEVA DRUŽBA
TISKALA „LJUDSKA TISKARNA“, MARIBOR

854

1967 / 507

PRIPOMOČKI.

1. Bücher Karl, dr., Vznik národního hospodářství. V Praze 1897. (Iz nemškega v: Laichter, Výbor nejlepších spisů poučných, IV.)
2. Chalupný Emanuel, Uvod do sociologie, II. V Praze 1905.
3. Diehl Karl, Über Sozialismus, Kommunismus und Anarchismus. Jena 1920³.
4. Engels Friedrich. Die Lage der arbeitenden Klasse in England. Stuttgart 1892².
5. Engels Friedrich, Der Ursprung der Familie des Privateigenthums und des Staats. Stuttgart 1896⁷.
6. Fabianská pojednání o socialismu. V Praze 1901. (Iz angleškega v: Knihovna Rozhledů, XI.)
7. Falckenberg Richard, dr., Dějiny novověké filosofie. V Praze 1899. (Iz nemškega v: Laichter, IX.)
8. Herkner Jindřich, dr., Dělnická otázka. V Praze 1898². (Iz nemškega v: Pelcl, Bibliotéka sociálních a politických nauk, 4.)
9. Ingram John Kells, dr., Dějiny vědy národohospodářské. V Chrudimi 1895. (Iz angleškega v: Pelcl, 1.)
10. Janet Pavel, Dějiny vědy politické, II. V Praze 1896. (Iz francoskega v: Laichter, I.)
11. Kautsky Karl, Karl Marx' Oekonomische Lehren. Stuttgart 1898⁶.
12. Krek Janez Ev., dr., Socijalizem. V Ljubljani 1901.
13. Rusch-Herdeggen-Tiechl, Elementare Staats- und Gesellschaftskunde. Wien 1909.
14. Ušeničnik Aleš, dr., Sociologija. V Ljubljani 1910.

1. Postanek današnjega delavstva in njegovega gibanja so omogočili in pospešili pogoji gospodarskega in pravnega značaja. V glavnih obrisih se hočemo seznaniti z zgodovino gospodarstva, kakor se je bilo razvilo pri narodih srednje in zapadne Evrope, ob enem pa s pravnimi nazori, ki so vplivali na gospodarsko življenje.

Bücher, ki nam bodi pri tem vodnik, deli ves gospodarski razvoj v tri dobe:

I. hišno ali naturalno gospodarstvo, v katerem se gospodarske dobrine uporabljajo tam, kjer so nastale;

II. mestno ali denarno gospodarstvo, kjer prehajajo gospodarske dobrine naravnost iz rok producenta v roke konsumenta;

III. narodno gospodarstvo, v katerem prehajajo gospodarske dobrine od producenta do konsumenta po posredovanju tretjih oseb.

Te tri dobe si pa ne slede druga za drugo tako, da bi se izključevale med seboj, ampak v eni ali drugi dobi prevladuje ta ali oni način gospodarstva. Še danes imamo ponekod življe hišnega in mestnega gospodarstva. Tako je treba to umevati.

Prva doba sega od začetka človeške omike do srednjega veka (nekako do začetka II. tisočletja, po letu 1000). Vsak pridelek in izdelek se ves in cel pridelal in izdelal doma, v domači hiši, kjer se tudi

naravnost použije. Izdelovanje in použivanje ni ločeno, ampak se staplja v eno.

Izmenjavanje je prvotno neznano. Splošno priznanega merila za vrednost ni. Izdelek, ki je sad človeškega dela, je ob enem del človeka samega. Kdor ga prepušča drugim, daje s tem tako rekoč sebe samega; zato je bilo prvotno izmenjavanje pod javno zaščito, ki se je vršilo pred pričami in s simboličnimi oblikami.

To hišno gospodarstvo je odvisno zlasti od zemlje, ki je ž njo tesno spojeno. Kdor je lastnik zemlje, ta more imeti lastno gospodarstvo; drugi niso svobodni.

Pri hišnem gospodarstvu je treba vse, kar se potrebuje za pridelke in izdelke, urediti in narediti doma: sirovine, razna orodja itd.; zato je potrebna ročna, tehnična spretnost, ki ima zopet za posledico delitev dela po spolu, starosti, po moči in zmožnosti posameznikov. Za takšno delitev dela, kakor jo zahteva hišno gospodarstvo, bi bila rodbina v našem pomenu besede nezadostna; zato imamo pri primitivnih narodih rodbino v širšem obsegu besede, rodbinske, krvne skupine (rodovi, gentes, Sippen) s skupnim imetjem in skupnim gospodarstvom. Ta rodbinska uredba je lastna pastirskim in lovskim narodom, a tudi pozneje, ko se naseljujejo stalno, se družijo po rodu (prvotna južnoslovanska zadruha, ruska obččina itd.), kjer je mogoča delitev dela v večjem obsegu, ko ima vsak član sebi primerno opravilo, a vse spaja čut skupnosti, podrejenosti, vzajemnosti.

Ko je začela izginjati prvotna vzajemnost in skupnost, se ni takoj razvilo rodbinsko gospodar-

stvo v današnjem pomenu, ampak rodbinski krog je obsegal tudi sužnje. S tem je bila dana možnost najraznovrstnejše delitve dela, ko so bili posamezniki izvežbani za določene službe. Čim bolj bogat je bil gospodar, čim večje je bilo njegovo gospodarstvo, tem bolj se je ločila tehnika pridelkov in izdelkov.

Takšno je bilo gospodarstvo starih Grkov in Rimljanov. To je bila grška oikonomia (oikos = dom, hiša). Rimski pater familias ni bil le gospodar nad rodbino v ožjem pomenu, t. j. nad ženo in otroki, ampak tudi nad svojo družino, t. j. sužnji; od tod je nastala beseda famulus = služabnik. Rimska država, rimsko pravo je poznalo le rodbino v tem širokem pomenu besede, a ne razmerja človeka do človeka.

Politična in socialna zgodovina starega Rima je slonela na hišnem gospodarstvu s sužnji. Tu ni bilo stanov v pomenu kmeta in obrtnika, ampak so bili veliki in mali, bogati in revni posestniki. Na podlagi zemljiške posesti so vršili bogatini svojo socialno in politično oblast. Ni bilo podjetniškega kapitala, ni bilo meznega dela, niti samostojne industrije. Od tod so nastale one ogromne latifundije, velika posestva z armado sužnjev, ki so izdelovali za svojega gospodarja najbolj raznovrstne, a tudi najfinjše dobrine.

Že v 17. stoletju je bilo znanih 146 opravil, ki so jih vršili sužnji v hiši bogatega Rimljana. To je bila ogromna gospodarska organizacija, ki je imela v službi številno osebje v t. zv. familia rustica za pridelovanje in izdelovanje na posestvih, a v t. zv. familia urbana za upravo ter postrežbo gospodarja in gospodinje.

Sužnji so opravljali ročna in duševna dela, bavili so se s poukom otrok, bili so modroslovci, umetniki, znanstveniki itd.; a tudi gladiatorji in igralci.

Kakor posameznik, tako je gospodarila tudi država. V A t e n a h in R i m u so bili nižji uradniki in sluge sužnji; oni so gradili ceste in prekope, delali so pri kamenolomih in rudnikih, bili so jetniški pazniki in rablji, delili so žito prebivalstvu in pozivali k ljudskim skupščinam.

V zgodnjem srednjem veku je bilo isto gospodarstvo pri germanskih in romanskih narodih na dvorcih kraljev, plemstva in cerkve; vendar je bila razlika v tem, da je bolj in bolj izginjalo suženjstvo, ki se je izpreminjalo v nesvojnost in podložništvo kot posebno obliko do popolne svobode. Za to osvoboditev si je pridobila zaslug cerkev, a odločilni so bili tudi gospodarsko-politični razlogi: plemič je imel večjo korist od svobodnih ljudi in vladar je podpiral stremljenja po svobodi, da bi oslabil in strl oblast plemstva.

Na značaj gospodarstva je vplivalo tudi svetovno naziranje. Srednjeveško krščanstvo je uvažalo večje umevanje družbenega življenja. Učilo je načelno enakost vseh ljudi, povzdignilo pomen žene in rodbine, poudarjalo važnost dela, zahtevalo ljubezen, usmiljenost, odpuščanje in dolžnosti do ubogih, kar je imelo vpliv na nravnost. Cerkveni zakoni so urejali tudi gospodarsko življenje. Učitelji cerkvenega prava (kanonisti) so bili naklonjeni misli o skupni lasti (*dulcissima rerum possessio communis est*); skrb za uboge je postavna dolžnost (*debitum legale*); lakomnost (*avaritia*) je malikovanje in dobičkaželjnost (*cupiditas*) je vir vseh pregreh. Za poljedelstvo je veljalo načelo, da Bogu ugaja

(*deo non displicet*), a za trgovino, da Bogu ne more ugajati (*deo placere non potest*), ker so jo imeli za to, da vodi v sleparstvo. Trgovec naj bi bil določeval ceno po pravi vrednosti (*iustum pretium*) in ne bi bil smel niti zatajevati hrib svojega blaga niti izkoriščati nevednosti kupca. Posojevati na obresti je bilo prepovedano.

V srednjem veku je nastopalo namesto gospodarstva s sužnji t. zv. fevdalno gospodarstvo. Središče je tvoril dvorec vladarja, posvetnega plemiča ali duhovskega velikaša. Zemljišča, ki so naravnost pripadala dvorcu, so obdelovali nesvobodni ljudje ter dobivali za to hrano, stanovanje, obleko; oni so se bavili tudi s potrebnimi obrti. Ta »gosposka« zemlja (*ager dominicalis*) je ležala sredi posestev podložnih kmetov (*ager rusticalis*), ki so na njih gospodarili samostojno, a imeli z dvorcem skupno pašo, gozde in vode. Dvorcu so morali biti na razpolago z določenimi službami in mu oddajati »in natura« del svojih pridelkov. Te službe (robota ali tlaka) so opravljali ali na polju pri setvi in žetvi, na travnikih in vrtovih, v gozdih in vinogradih, ali pa v dvorskih delavnicah in sobah. Za čas robote ali tlake so dobivali hrano pri dvorcu. Poleg tega so morali s svoje strani dajati del (desetino) bodisi poljedelskih pridelkov, kakor od vina, žita, volne, lanu, medu, voska, goveje živine in prašičevine, kokoši, jajec itd.; bodisi s tem, da so les, ki so ga posekali v občinskih gozdih, obdelali za stavbne in druge potrebe; bodisi v izdelkih domače obrti, kakor so sukno, platno, nogavice, čevlji, krožniki, skleda, kupice, kotli, noži itd. Gosposka je zopet s svoje strani skrbelo za varnost osebe in imetja, dajala svojim pod-

ložnikom podpore ob nezgodah, gojila plemensko živino, delala ceste, mostove itd.

Pri tem gospodarstvu so se pri gosposki in podložnikih dobrine in ljudje, ki so bili odveč, zamenjavali ali izposojevali kot vzajemna pomoč. Kar se je posodilo, se je tudi vrnilo ali v isti lastnosti ali s primernim nadomestkom, n. pr. žito za vino, kos platna za nekoliko ovác; le nekateri redki pridelki in izdelki so bili predmet trgovskega blaga, n. pr. sol, ribe, vino, kožuhovina, a gospodarske dobrine, ki so se potrebovale redno vsak dan, praviloma ne. Načelo je bilo: kar se more izdelati domá, se tudi mora. Urejevalka gospodarskega življenja je bila porabna vrednost. Starejši Plinius je dejal, da tisti kmet ni za nič, ki kupuje, kar mu lahko daje lastno gospodarstvo.

Da ni bilo kupovanje in prodajanje navadno na tej stopnji gospodarstva, razvidimo n. pr. iz določbe najstarejšega mestnega rimskega prava, po kateri je moralo biti pri kupovanju navzočih pet rimskih državljanov kot priče: prodajalcu se je kot cena odtehtal sirov baker po posebnem tehtničarju in kupec je prevzel kupljeno blago s slavnostnimi besedami. Podobna simbolika je bila pri starem nemškem trgovskem pravu. Kot plačilno sredstvo se je uporabljala živina (to je bilo prvotno, od tod pecunia = denar iz pecus = živina), vino, žito, kože, nakitje, končno drage kovine, iz katerih se kuje denar.

Značilno za hišno gospodarstvo je bilo to, da je poznalo v svojem bistvu dvoje gospodarskih opravil: izdelovanje in použivanje, ki sta bili med seboj združeni v istih rokah. Ni bilo pridobitnih stanov v današnjem pomenu, ni bilo gospodarskih do-

brin za prodaj, t. j. blaga; zato ni bilo krožitve blaga, ni bilo cene, niti razdelitve dohodkov, niti delavske mezde ali zaslužka, niti podjetniškega dobička, niti kredita in obresti, ki so posebna vrsta dohodkov — za večino teh pojmov nista imeli grščina in latinščina niti primernih izrazov.

2. Hišno gospodarstvo se je polagoma izpreminjalo v mestno, kjer gospodarske dobrine direktno prehajajo iz rok producenta v roke konsumenta. To gospodarstvo imenujemo mestno, ker je postalo značilno za srednjeveška mesta v nemških in romanskih deželah.

Bistvo tega gospodarstva obstaja v tem, da ne more kriti vseh svojih potreb z lastnimi močmi, ampak si mora iskati dopolnila od drugih gospodarstev. Vsak gospodar se sicer skuša preživljati iz svoje zemlje; toda pri večjih zahtevah, ki jih ima, izrablja svojo izvežbanost in ugodnost lege svojega kraja, da spravlja pridelke in napravlja izdelke, ki jih nosi na trg, kolikor jih more pogrešati zase. Na trgu si stojita nasproti kupec in prodajalec, kar se godi na določenem kraju in v določenem času. Trgi se vrše v mestih.

Srednjeveško mesto je v prvi vrsti grad z obzidjem in okopjem, ki služi odprti okolici za pribežališče in varstvo. Mesto s svojo okolico je nekakšna vojaška zveza z določenimi pravicami in dolžnostmi. Vsi, ki pripadajo tej zvezi, imajo dolžnost, da vzdržujejo in branijo mestne utrdbe, a imajo ob enem v nevarnosti pravico, da iščejo zaščite za mestnim obzidjem. To je grajsko pravo in, kdor ga uživa, se imenuje »burgensis«.

S početka se mestni prebivalci ne ločijo po poklicu od kmetiškega ljudstva. Bavijo se s polje-

delstvom in živinorejo ter imajo ž njimi skupno pašo, gozde in vode. Tudi njih stanovanja so takšna: hiša s skednji in hlevi, a njih opravilo je ob enem, da stražijo kot grajska posadka stolpe in vrata; zato mora imeti vsak mestni prebivalec ne le posestvo (vsaj hišo), ampak tudi bojno opravo in orožje.

Čim bolj se je širilo mesto, tem manj se je moglo preživljati s svojimi posestvi. Posamezniki so se začeli baviti z obrtnostjo, da so izdelke na trgu prodajali kmetu za poljedelske pridelke. Vsi, ki so uživali grajsko pravo, so imeli v mestu svobodo trgovanja. Iz vojaške zveze je nastala gospodarska zveza, da se vzajemno zamenjavajo poljedelski in obrtni izdelki in pridelki. Na potu v mesto in nazaj so stali tržci ali kupčevalci pod kraljevskim varstvom, kakor tudi na samem trgu. To je bil t. zv. tržni mir (Marktfrieden). Vsaka poškodba osebe in lastnine se je kaznovala dvojno. Ti tržci ali kupci so se imenovali latinski mercatores, negotiatores, emptores (Kaufmann, Kaufleute). To niso bili današnji trgovci, ki prodajajo blago, a ga niso sami izdelali, marveč srednjeveški kupec je bil vsak, kdor je prihajal na trg z blagom ne glede na to, ali ga je sam izdelal ali pa kupil v velikem. Mestni svet frankfurtski je določil 1420. leta, da morajo plačevati carino n. pr.: starinarji, branjevci, vrvarji, peki, prodajalci lešnikov, slame, sena, oglja, platna, lanu, konoplje, jajec s sirom, kokoši, kruha, gosi. Iz tega pregleda vidimo, da so bili to mali trgovci, rokodelci in kmetje. Z izrazom »kupec« so bili mišljeni prodajalci in kupovalci.

Mestno prebivalstvo je na trgu kupovalo in prodajalo. Čim bolj se je širila obrt, tem bolj je vse

nost. Ker je veljalo pravilo, da se mora voditi rokodelstvo v splošno blaginjo, so bile uvedene v ta namen razne odredbe. Pazilo se je na to, da rokodelci ni pokvaril sirovine, ako jo je dobil na dom od naročnika. Kadar je sam dajal sirovino, so bile za to javne prodajalne, kjer se je prodajalo z javnim tekmovanjem pod nadzorstvom uradnih oseb. Rokodelci iste stroke so iz večine stanovali v isti ulici drug poleg drugega. Bile so določbe glede kakovosti in količine sirovin, o načinu dela, o regulaciji cen itd.

Kakor je imel mestni producent izključno pravico do prodaje svojega izdelka v mestu in njegovi okolici, tako je imel zopet mestni konsument v istem kraju izključno pravico do nakupa blaga, ki je prišlo od drugod; zato je bilo uvedeno t. zv. skladiščno pravo (Stapelrecht). Prepovedano je bilo prekupovanje in dovoljena prodaja prekupcem, rokodelcem in tujcem, kadar so bili odpravljene konsumenti, a še tu navadno s pogojem, da je treba ugoditi na zahtevo konsumentom; prepovedan je bil izvoz blaga, ki je bilo pripeljano na trg, oziroma dovoljen le, če v treh dneh ni bilo nobenega kupca.

Proti tujim prodajalcem je vladalo vedno nezaupanje. Pri vsaki prodaji po tujcih so morali biti navzoči posebni uradniki. Njih naloga je bila, da so seznanjali med seboj prodajalce in kupce, posredovali pri določevanju cene, pregledovali blago ter skrbeli za pravilno merjenje in tehtanje.

Poleg rokodelcev so bili v mestu mali trgovci, branjevci, od katerih so kupovali revni ljudje; zakaj bogatini so se zalagali z vsem potrebnim od tujih trgovcev na tedenskih in letnih sejmih. Veletrgovcev, ki bi bili v mestu stalno naseljeni, ni bilo prvot-

no, ampak so bili le potujoči. Veletrgovina se je bavila s takimi predmeti, ki jih ni izdelovalo mestno gospodarstvo: dišave (začimbe) in južno sadje, ribe, kožuhovina, tenka (fina) sukna in v severni Nemčiji vina. Veletrgovci so smeli navadno prodajati le na debelo, a na drobno so dalje razpečevali mali trgovci in branjevci.

Srednjeveško rokodelstvo je bilo organizirano v cehih. Cehi so bili javnopravne, avtonomne korporacije za vsako obrt posebej. Navadno so stanovali člani istega ceha v isti ulici, za kar imamo še sedaj dokaze v imenih ulic. Vzajemno so se podpirali, se posvetovali in imeli skupne praznike. Zbirali so se v lastnih prostorih (Herberge). Določevali so, koliko pomočnikov in učencev sme imeti posamezen rokodelc. Sinovi »nečastnih« staršev niso mogli biti sprejeti kot učenci, n. pr. rablji, konjederci, pastirji, ovčarji, muzikanti; na slabem glasu so bili tudi carinarji, grobarji, nočni čuvaji, sodni slugi, brivci in vrvarji (ti zato, ker so izdelovali vrvi za vislice). V XVI. stoletju so bila vsa ta opravila priznana za častna razen konjederstva, kar se je pa pozneje tudi omililo, da njih otroci in vnuki niso bili nečastni. Učenec je postal pomočnik, ako je dokazal svojo izvežbanost, enako je moral pomočnik napraviti t. zv. mojstrski izdelek (Meisterstück). Strogo se je gledalo na to, da so vsi člani izpolnjevali določena pravila in šege; ceh je jamčil za poštenost. Kdor se je pregrešil, da je sleparil, oddajal slabo ali pomanjkljivo delo, ta je bil izključen iz ceha in ni smel izvrševati rokodelstva (das Handwerk legen). Ako je kdo izvrševal kakšno obrt, ne da bi bil član ceha, so ga imenovali »Pfuscher« (mazač, šušmar, mojster-skaza).

Kakor mojstri, tako so imeli tudi pomočniki svoje cehe. Sprejem učenca v ceh pomočnikov in pomočnikov v ceh mojstrov se je vršil s posebnimi šegami. Pomočniki so odhajali za nekaj časa v tujino, da se spopolnijo v svoji stroki. Na vsako četrtletje ali kvartal so vplačevali pomočniki svoje prispevke v pomočniško blagajno, iz katere se je določil en del za potujoče in bolne tovariše, a drugi del za skupno pojedino, pri kateri je pač kakšen sicer trezen pomočnik malo več pil kakor je prenesel; od tod je nastal izraz »Quartalsäufer«.

V cehe so mogle biti sprejete tudi ženske, ako so izvrševale kakšno sebi primerno rokodelstvo. Ponekod so bili posebni ženski cehi, drugod so bili člani istega ceha razni obrtniki, celo ljudje, ki niso izvrševali nobenega rokodelstva. V cehih so bili tudi mestni uslužbenci, dalje člani, ki so se bavili z vrtnarstvom, vinarstvom, s trgovino itd.

V mestih srednjega veka nastajata dva nova stanova: obrtniški (rokodelski) in trgovski. Poljedelstvo ostaja sicer še vedno v veljavi; zakaj velik del prebivalstva ima posestva, na katerih se goji že bolj intenzivna kultura vrtnarstva. Poljedelstvo pa ni edino opravilo, poleg njega se uveljavlja kot dopolnilo obrt, ki jo izvršuje rokodelec sam s svojimi orodji za naročbo mestnega in okoliškega prebivalstva, a kjer ne zadošča več obrt, se pridružuje še trgovina kot pridobitni posel, najprej samo pri raznih opravilih na trgu.

Znano je, kakšen politični pomen so si pridobila srednjeveška mesta, ki so bila bogata in ponosna. V nemškem cesarstvu so postala mesta državni stanovi, t. j. neodvisne države, ki so vodile boj s plemstvom in cesarjem, dasi ni bilo njih prebivalstvo

mногоštevilno; zakaj na vrhuncu svoje moči v XIV. in XV. stoletju niso imela najbolj znamenita mesta, n. pr. Nürnberg in Strassburg več kot 20.000, a druga, kakor Frankfurt, Zürich, Basel, Mainz, Dresden 10.000 do 5.000 ljudi.

Do takšnega političnega pomena sta po Būcherju pripomogli mestu dve okolnosti: družbena razvrstitev prebivalstva in organizacija njih dela.

V srednjeveškem mestu se je $\frac{4}{5}$ prebivalstva (80%) preživljalo z lastnim delom, lastnim orodjem in dostikrat tudi z lastnim materialom po delavnicah, na poljih, vrtovih in vinogradih. Zasluzek njih dela jim je pripadal ves in ni bilo vmesnih posredovalcev. Drugo prebivalstvo (duhovščina, Židje, ki so se bavili z denarništvom, mestni uslužbenci, trgovci, delavstvo) ni bilo odločilnega pomena. Delavstva v današnjem pomenu ni bilo razen dninarjev in viničarjev. Delitev dela je omogočevala v srednjem veku ustanovitev novih obrti in tako pomnožitev samostojne pridobitnosti. Zakaj obrt, ki jo je prej izvrševal en mojster, se je razcepila na več sorodnih rokodelstev, ki so postala samostojna, n. pr. obrt za izdelovanje moške in ženske obleke, za pokrivala, perilo, kar je bilo prvotno združeno v enih rokah. Glede imetja je prevladovalo malo in srednje imetje: neznatno je bilo število oseb, ki niso plačevale nobenega davka od svojega imetja, kakor tudi onih, ki so plačevale veliko davka.

Skratka: družbena razvrstitev srednjeveškega mestnega prebivalstva je bila v svoji večini enotna, da ni bilo ostrih razlik glede imetja in dohodkov, a na drugi strani je telesno, ročno delo slonelo na načelu splošne blaginje, da mora obrt pošteno preživljati vsakega delavca, ki jo sam izvršuje. Na ta na-

čin je tvorilo mestno prebivalstvo solidarno enoto, kjer je skupnost čuvala posameznika in posameznik je branil v potrebi skupnost z imetjem in življenjem po načelu: vsi za enega, eden za vse! V tem je bila moč srednjeveškega meščanstva.

3. Popoln preobrat se je začel z odkritjem Amerike in poti v Vzhodno Indijo okrog Afrike, t. j. od leta 1500. dalje. Dotlej se je prekomorska trgovina osredotočevala glavno v mestnih republikah Gorenje Italije, kakor v Benetkah in Genovi, kjer so se tudi začele banke in borze, a po odkritju Amerike so postale središče prekomorske trgovine dežele ob Atlantiškem oceanu: Portugalska, Španska in Francoska. Ko sta propadli Španija in Portugalska, sta nastopili njuno dediščino Anglija in Nizozemska.

Novo odkrite dežele so bile naselbine evropskih držav, ki so izkoriščale prirodno bogastvo, zlasti zaklade dragih rud (zlata in srebra).

Na drugi strani se je začela proti koncu srednjega in v začetku novega veka razvijati država v modernem pomenu. To se pravi: vladar je skušal odstraniti ali vsaj oslabiti moč plemstva in mest ter združiti vso oblast v svoji roki. Nastopala je politična centralizacija v obliki absolutnih monarhij. Ta razvoj je pospeševala iznajdba smodnika in tiskarstva, ko je ponehaval pomen viteštva, ki je opravljalo vojaške in politične posle. Po humanizmu se je uvajalo v srednjo Evropo rimsko pravo, ki je dajalo veliko moč vladarju. Posledica vsega tega je bila, da se je razvijala uvedba najemniških in pozneje stalnih vojsk ter državnih uradov; oboje je vzdrževal vladar, za kar je bilo treba mnogo denar-

ja. Nastal je poseben stan učenih podanikov, uradniški stan.

Odkritja, iznajdbe in postanek absolutne monarhije so razširile območje gospodarstva iz ozkih mej domače hiše in mesta na ves narod, vso državo, ves omikani svet. To je dalo povod prvemu gospodarskemu sistemu — merkantilizmu ali colbertizmu, ki je dosegel svoj višek v sredi XVII. stoletja. Colbert je bil finančni minister francoskega kralja Ludovika XIV. in značilni predstavnik tega sistema.

V Evropo je prihajala množina dragih rud; vedno več je bilo denarja v prometu, ki je postal bogastvo svoje vrste. Kdor je imel denar, ta si je lahko kupil tudi druge gospodarske dobrine. Naturalno gospodarstvo se je umikalo denarnemu; zlasti je potreboval absolutni monarh denarja za svoj razkošni dvor (mislimo na Ludovika XIV.!), za vojsko in uradništvo. Dolgotrajne vojne za vzdrževanje t. zv. političnega enakotežja so zahtevale ogromne denarne žrtve. Kraljevska posestva in davki niso zadoščali za kritje potrebščin. Državniki so premišljali, kako pomnožiti dohodke in imeli za ta vir obrt, ki zaradi svoje premakljivosti omogočuje večjo podjetnost kakor poljedelstvo; zato so pospeševali obrt, dočim je poljedelstvo ostajalo v ozadju. Razvoj obrti je zopet vplival na trgovino, ki se je bila zelo povzdignila, zlasti prekomorska, po odkritju novih dežel in prometnih potov. Nov, izdatni vir državnih dohodkov je bila trgovina z naselbinami, ki so dajale svoji državi, s katero edino so smele trgovati, drage rude in sirovine.

Država je pospeševala obrt in trgovino na razne načine: carina in mitnina v notranjosti sta se odpra-

vili ali vsaj znižali, uvedla se je pa carina nasproti tujini; dajale so se podpore domači obrtnosti, da se povzdigne, in nadzorovalo se je tuje tekmovalje; otežkočal se je izvoz sirovin in živil; napravljale so se ceste, prekopi in zalivi; uvajale so se enotne mere in uteži ter monopoli; gojila se je tehnika, prekomorska trgovina in mornarstvo; ustanovljale so se naselbine v novo odkritih deželah — vse to je imelo namen, da se ustvari v državi gospodarstvo, ki bi krilo s svojim delom narodne potrebe. Vsak narod si je prizadeval, da povzdigne svojo moč nad drugimi, da jih nadvladuje. Začelo se je gospodarsko tekmovalje na tujih trgih, od koder so skušali izpodriniti drug drugega.

Iz tega praktičnega udejstvovanja se je razvila merkantilistična teorija, ki je v svoji skrajnosti mislila, da tvorijo drage rude, zlato in srebro, narodno bogastvo; zato je dolžnost države, da si pridobi čim največ dragih rud, kar se zgodi na ta način, da se veliko izdelkov izvažajo, malo uvažajo. Država naj izdaja v ta namen prepovedi za uvoz tujega blaga ali naj vsaj uvaja nanj visoko carino, nasprotno pa naj dovoljuje premije za izvoz domačih izdelkov in omejuje izvoz dragih rud. Razlika med izvozom in uvozom se pobira v zlatu in srebru ter se imenuje trgovska bilanca, ki je aktivna, ako več prejmemo kakor izdamo.

Praktično se je izvajal merkantilistični sistem od 16. do 18. stoletja. Po njem so se ravnali vsi pomembnejši vladarji od Karola V. preko Henrika VIII., Elizabete in Cromwella do Ludovika XIV. in Friderika II.

Kakor je merkantilizem silno dvignil obrt in trgovino, tako je imel na drugi strani tudi svoje

slabe strani, ker je bila obrt vkovana v pravila, ne da bi se bila mogla prilagoditi okusu in potrebam ljudstva. Pojavljala se je nekakšna konservativnost, odrevenelost v tehniki, da sta zastajali iznajdljivost in podjetnost.

Poleg merkantilističnih nazorov so se pojavljali drugi, ki so bili nastali v Angliji in se potem uveljavili zlasti v Franciji, da so od tu nastopili svojo zmagovito pot po ostalem svetu. Ti nazori so bili v nasprotju z merkantilističnimi in poudarjali, da je napačna trditev, kakor bi bilo narodno bogastvo odvisno od množine dragih rud, ker sta priroda in delo prava vira bogastva po besedah angleškega ekonomista Pettyja, to je »delo oče in aktivni princip blagostanja, a zemlja mati«; važnost prekomorske trgovine se precenjuje na škodo poljedelstva, a razne prepovedi, varstvene carine, izvozne premije, monopoli in privilegiji ne koristijo gospodarstvu, ki mora biti svobodno.

Tui inamo zarodke t. zv. fiziokratizma, ki se je iz njega razvil gospodarski sistem liberalizma. Ti nazori so bili pod vplivom angleškega modroslovja Hobbesa in Lockeya; zato se moramo najprej seznaniti z osnovnimi nauki tega modroslovja.

4. Znano je, da je izrekel Aristoteles načelo, po katerem je človek po svoji prirodnosti državno, oziroma družbeno bitje, kakor se navadno, čeprav ne pravilno, razlaga njegov izrek, da je človek po narodi »zôon politikón«. Tega načela o družbeni prirojenosti človeškega rodú se je držal tudi srednji vek s svojim sholastičnim modroslovjem. Protivno načelo je zagovarjal sredi XVII. stoletja

angleški modroslovec T o m a ž H o b b e s (1588—1679).

H o b b e s je bil materialist: vse, kar biva, je telo, vse dogajanje je gibanje; mišljenje je računanje; duh je tenko telo ali gibanje v nekaterih delih organskega telesa.

H o b b e s je učil, da človek prvotno ni bil družaben, ampak sebičen. V prvotnem stanju je vladal boj vseh proti vsem (bellum omnium contra omnes); zakaj vsak je imel neomejeno oblast do vseh stvari, ko ni bilo ne lastnine ne postave. H o b b e s je dokazoval svoj nazor z vprašanjem: Ako bi človek ljubil človeka kot človeka, zakaj ne bi ljubil vseh enako? Zakaj zapiramo vrata, ako ne iz strahu pred tatovi? Ako bi boj vseh proti vsem ne bil prirodni, zakaj je Kajn ubil Abela? — V prirodnem stanju si skuša vsak pridobiti sreče in moči s tem, da odstrani tekmeca — človek je človeku volk (homo homini lupus). Strast vlada.

Človek ima pa tudi razum, ki mu pravi, da je najboljša blaginja mir, varnost življenja in imetja. Zaradi strahu, iz skrbi za svojo korist so se ljudje po svobodni pogodbi začeli družiti v države. Vsak je moral pač žrtvovati neomejeno pravico do vsega, a je dobil v nadomestilo varnost življenja in imetja. Posamezniki so prenesli vse svoje pravice na državo, ki je absolutna, vsemogočna v vsakem oziru.

Nasproti H o b b e s u je bil angleški modroslovec J o h n L o c k e (1632—1704) na stališču, da prirodno stanje ni samo ob sebi bojno, divjaško, kjer bi vladali le sila in potreba. Vsi so sicer svobodni in enaki; toda njih medsebojnost ureja prirodni zakon, da se ne uničujejo. Dočim je po H o b b e s u človek v prvotnem stanju prost vsake zaveze in so

vsa občanska načela posledica pogodbe, so po L o c k e j u ta načela zvezana s človeško prirojenostjo, ki je pred občansko; zakaj ljudje so najprej ljudje in potem še le občani kakšne dežele. H o b b e s je bil zagovornik absolutne monarhije, L o c k e je pa razvil teorijo ustavnosti ali konstitucionalizma, ko je ločil politično moč v zakonodajno, izvršilno (uprava in sodništvo) in federativno (napoved vojne in sklepanje miru).

Dočim je H o b b e s nasprotoval angleški revoluciji, jo je L o c k e branil. Narod odločuje, ali sta vlada in vladar vredna njegovega zaupanja; ako izrabljata svojo moč, ju ima pravico odstaviti. Po H o b b e s u nimajo posamezniki nasproti državi nobenih pravic, ker ne morejo preklicati ali odpovedati, česar so se odrekli; po L o c k e j u pa se narod ne odreka svoje suverenosti, ampak si pridržuje pravico, da se po potrebi sklicuje na — nebesa, t. j. na pravico do odpora, revolucije.

Modroslovca H o b b e s in L o c k e sta imela velik vpliv na evropsko javnost, ker sta dala podlago nauku, ki ga je širil R o u s s e a u v svojem »Contrat social«. Misel o »družbeni pogodbi« je vzbudila politično svobodo proti absolutizmu, a ta misel svobode je prešla tudi na gospodarsko področje proti državnemu urejevanju in vplivanju.

5. Privrženci nove gospodarske smeri, ki se je začela v drugi polovici XVIII. stoletja uveljavljati proti merkantilizmu, so sami sebe imenovali »ekonomiste«, a D u p o n t d e N e m o u r s, ki je bil sam med njimi, je uvedel ime »fiziokrati«. Njih glavni predstavniki so bili: Q u e s n a y (1694—1774), zdravnik L u d o v i k a X V., G o u r n a y

(1712—1759) in Turgot (1727—1781), finančni minister Ludovika XVI.

Teoretično načelo je izraženo v pojmu fiziokratija = vlada prirode. Proti obstoječemu družbenemu redu se postavlja prirodno pravo, ki ima svoje korenine v prirodi, po kateri naj bi se človek ravnal. Prirodno pravo je posledica stremljenja nove dobe, ki nasproti tradiciji uveljavlja razum (ratio) posameznika na vseh področjih človeškega življenja.

Človek je od prirode dober, saj ga je ustvaril Bog, ki mora hoteti le dobro. Ako je vendar na svetu toliko napačnosti in nesreče, potem so temu krivi ljudje, ki se ne ravnajo po prirodnih zakonih, od Boga jim danih, ampak vklepajo človeško prirodo v umetne sponse (državne, cerkvene itd.). Namesto človeških izmišljotin se mora uveljaviti prirodni, neizkvarjeni, čisti razum ter svoboda in enakost, da nastopita sreča in blagostanje za človeški rod. To je bilo Rousseaujevo modroslovje »prirodnega stanja«.

Ves tedanji ustroj človeške družbe so imeli za neprirodni, za umeten, ki ga je treba nadomestiti s prirodnim, t. j. s takšnim, kjer bodo vsi ljudje svobodni in enaki, da si potem sami z vzajemnim sporazumom omeje posameznikovo svobodo in enakost na korist splošnosti. Prvotno, »prirodno stanje« se je povečevalo in polepševalo; družbo, kakor se je bila zgodovinsko razvila, so z državo vred imeli za slabo: zato naj bi bilo območje države kar mogoče majhno, da ne postane nevarna prirojeni svobodi in enakosti.

Nauki fiziokratov izvajajo misli o prirodnem pravu na gospodarsko življenje in uče, da obstaja

družba iz množine posameznikov, ki imajo vsi iste pravice. Vsak zase ve najbolje, kaj mu koristi, in omejuje svojo svobodo toliko, kolikor to zahteva pravica drugih. Država, ki je bila ustanovljena po družbenem soglasju, posreduje le v ta namen, da se ne krši družbena pogodba. Vsak ima pravico do toliko gospodarskih dobrin, kolikor jih more pridobiti s svojim delom; zato je treba ščititi delo pred vsakim omejevanjem, zagotoviti plod dela lastniku, omogočiti vsakemu njegovo delo, pustiti svobodo izmenjavanja in neomejeno tekmovanje, monopoli in privilegiji se naj odpravijo.

Plodovito je samo tisto delo, ki pomnožuje sirovine, t. j. poljedelstvo; rokodelc daje sirovini le novo obliko in trgovec prenaša bogastvo iz kraja v kraj. Obrtni in trgovski stan sta — kakor svobodni poklici — sicer koristna; toda nista pridobitna, ker vlečeta svoj dohodek iz prebitka kmetiške žetve, a ne iz fonda, ki bi ga bila sama ustvarila: zató bodi edini davek v državi zemljiški davek, ki je najbolj neposreden in preprost. Q u e s n a y je izrekel geslo: »Revni kmetje, revna kraljevina; revna kraljevina, reven kralj.« A njegovemu drugu G o u r n a y j u se pripisuje (čeprav ni dognano) krilatica: »Laissez faire — laissez passer!« (Pustite, da se dela, kar se hoče; pustite, da gre, kakor hoče!) G o u r n a y je omilil fiziokratični nauk v toliko, da je imel tudi obrt in trgovino za pridobitni.

Praktično načelo fiziokratizma je bila gospodarska svoboda, ki jo je merkantilizem omejeval, ko je država posegala v produkcijske podrobnosti s postavnimi določili. Na eni strani državno urejevanje gospodarskega življenja, a na drugi strani nauk: Laissez faire... Fiziokrati so se v svojem

boju proti tedanji gospodarski politiki sklicevali na ljudsko suverenost, na prvotno družbeno pogodbo, na prirodno pravo glede kupovanja in prodajanja, češ, da so koristi posameznika v skladu z občno blaginjo. Quesnaya je svetoval svojemu kraljeviču, naj »ničesar ne ukrepa, ampak pusti vlado postavam«, ki naj bi bile v soglasju s prirodnim pravom. Bili so glasniki poljedelstva, ker so bile fevdalne razmere na Francoskem nevzdržne in ker je prevladovala Rousseaujeva romantika o paradizu »prirodnega stanja«.

6. Fiziokratične nauke je izpopolnil Adam Smith (1723—1790), ko je dovršil (1776. leta) teorijo o gospodarstvu, ki je postala odločilna. Smith je prvi klasik »sistema prirodne svobode«.

Smith izhaja s stališča, da je telesno delo vir, ki si po njem krije narod svoje potrebe. Čeprav ni imel dela za edini produkcijski faktor, je hotel s tem poudarjanjem pokazati razliko med seboj ter merkantilisti in fiziokrati. Merilo vrednosti za gospodarske dobrine je delo; po njem se določuje, koliko ene stvari damo v zameno za drugo. Že Locke je učil, da je vsaj po večini delo merilo vrednosti. To velja za vse gospodarske dobrine v vseh dobah in krajih: delo je prava cena, a denar samo imenska; zato se imenuje njegov nauk industrializem (pridnost, delo).

Glede Quesnaya je sodil, da se njegov sistem morebiti še najbolj približuje resnici, a je zavračal nauk, kakor bi bilo plodovito le poljedelško delo.

Smith je konstruiral »gospodarskega človeka«, ki mu je nagib sebičnost. Postavil se je na stališče posameznika, ki skrbi zase ne glede na

korist drugih ali celote. Vsak pozna najbolj svoje potrebe in v svobodnem tekmovanju se pospešuje splošna blaginja. Država ima samo to dolžnost, da brani osebno varnost in lastnino posameznika, da ni noben član družbe na poti svobodi drugih; zato se zavrača vsako družbeno posredovanje v gospodarskem življenju. Gibalo vsega gospodarskega delovanja je zasebna korist.

Gospodarski nauk industrializma ali smithianizma se imenuje tudi liberalizem, ker zagovarja svobodo (liber, liberalis). Po neki družbi, ki jo je ustanovil trgovec *Cobden* v *Manchesteru* v ta namen, da bi se bojevala za gospodarsko svobodo, se zove liberalizem tudi »manchestrstvo«.

Najznamenitejši *Smithov* učenec je bil *David Ricardo* (1778—1823). Njegovo osnovno načelo je bilo, da je pri svobodnem tekmovanju vrednost blaga končno odvisna od dela, ki je v njem nakopičeno. To načelo je pozneje povzel *Marx* kot podlago svojemu nauku. Drugo osnovno *Ricardovo* načelo je bil t. zv. železni plačilni zakon. To se pravi: delavske plače se sicer ravnaajo po potrebah in razmerah na trgu, vendar poprečno ne presegajo višine, ki je potrebna za golo delavsko življenje. To načelo je pozneje povzel *Lassalle*.

7. Počasi je začel prodirati novi duh v srednjeveški gospodarski organizem. Že v XVI. stoletju se kažejo pri cehovstvu početki propadanja. Izgubljal se je čut za občno blaginjo, ker so se mojstri trudili, da bi si ohranili mojstrstvo v svojih rodbinah; podaljševali so učno in službeno dobo, uvedli so za mojstre določeno število (*numerus clausus*), kar pa za njih sinove ni veljalo. Državni absolutizem je

vedno bolj omejeval avtonomijo cehov, da so se dovoljevale obrti tudi izven njih.

Ker je merkantilizem pospeševal svetovno trgovino, je bilo treba za njen razvoj vzeti celom njih pravice, pasti so morale vse ovire prometa, razne carinske meje, rimsko pravo je uvedlo enako zakonodajo, nastalo je enotno denarstvo. Pod firmo fiziokratizma in industrializma sta se začeli svobodna obrt in trgovina, odpravili sta se nesvojnost in podložnost: razvezali so se lastnina, kapital in delo.

Po tehnični strani bi se dal ves razvoj modernega gospodarstva deliti v tri stopnje: rokodelstvo — manufaktura — industrija, ki si pa ne slede vedno druga za drugo.

Prvotno je ročno delo v cehih, ko izdeluje posamezni rokodelc ves izdelek sam; ako ima izdelek več kosov, ki pripadajo različnim obrtom, potem izdeluje vsaka obrt svoj kos. Daljnji razvoj je bil v tem, da so se združili pod skupnim vodstvom v skupni delavnici vsi oni obrtniki, ki so bili potrebni za izdelek, n. pr. za napravo kočije je bilo treba kolarja, sedlarja, steklarja itd. Poprej so izdelovali te kose posamezni rokodelci, sedaj pa so vsi v službi podjetnika, kjer ne delajo zase, ampak za svojega gospodarja po njegovem naročilu in načrtu.

Mogoč je pa tudi tak način, da izdelujejo prvotno vsi isti izdelek v skupni delavnici, n. pr. igle, kjer mora izvršiti vsak vse manipulacije, ki so za izdelek potrebne, a pozneje, ko se je število delavcev pomnožilo, dela vsak le določeno manipulacijo.

Za prvi način dela navajamo kot zgled urarstvo: poprej je napravil rokodelc-urar vso uro z vsemi njenimi sestavinami sam, sedaj pa izdeluje

eden le peresa, drugi platišče, tretji ogrodje itd. Zgled za drugi način bi bil izdelovanje bucike, kakor je bilo navadno za Adama Smitha: eden svalka žico, drugi jo seka na primerne kose, tretji koniči, četrti pripravlja glavico itd. — vsega skupaj 18 manipulacij, ki jih opravlja prav toliko število delavcev, dočim je poprej vse te manipulacije izvrševal en sam rokodelc.

V prvem primeru (ura) se združijo različna samostojna rokodelstva v produkcijski postopek, v drugem primeru se razdelé različna opravila istega rokodelstva med različne delavce.

Tak način obrti, kakor smo ga opazovali zgoraj, imenujemo manufakturo. Beseda je nastala iz manus (roka) in factus (narejen). Najvažnejša obrt, ki se je je polastila manufaktura, je bila tkalska (tekstilna); zato se še dandanes imenuje tekstilna industrija manufaktura kratko in malo, čeprav ni pravilno, ker je to že industrija.

Kakor rokodelstvo, tako sloni tudi manufaktura na ročnem delu: vse je odvisno od spretnosti, zanesljivosti in hitrosti posameznih delavcev; vendar je že velika razlika med rokodelstvom in manufakturo.

Poglavitna razlika je ločitev kapitala od dela: rokodelc je sam svoj gospod, dela zase, t. j. za svoje odjemalce — v manufakturi že nastopa podjetnik, ki ima kapital, da jemlje v službo človeka z delovno močjo. Produkcijska faktorja kapital in delo nista združena v isti roki. Rokodelčevo delo je raznovrstno, zabavno; manufakturno je preprosto, dolgočasno, vedno isto, ker ni delavec več sam svoj izdelovalec, ampak le nesamostojen del velikega mehanizma. Na drugi strani pa raste spretnost ma-

nufakturnega delavca do nenavadne višine. Posledica tega je, da uživajo ti delavci še nekakšno samostojnost, ker jih ni mogoče kratko in malo nadomestiti z drugimi, ko je vendar treba za posamezne manipulacije večje ali manjše izvežbanosti in vaje, kakor so posamezni deli več ali manj komplicirani, dočim je pri rokodelskem izdelovanju izobrazba za vse v bistvu enaka. Pri manufakturi se uveljavlja nekakšna »hierarhija delavskih sil«, kakor je dejal M a r x.

Pri rokodelstvu se menjavata prostor in orodje, kar je zamudno, a mikavno; pri manufakturi dela delavec vedno na istem kraju in z istim orodjem, ki postaja na ta način popolnejše, ker se rabi le pri določenem opravilu. Izdelovanje se množi, ker se pri manufakturi dela vzporedno, dočim pri rokodelstvu zaporedno; zato se napravi v istem času več izdelkov. Pri rokodelstvu dela mojster hitreje ali počasneje, to je njegova škoda; pri manufakturi si pa delavci drug drugemu podajajo sirovine, da so odvisni drug od drugega, uvedeno je neko razmerje, nekakšen ritem, v katerem se vrsté posamezne manipulacije, da se delovni čas smotrno izrabi.

Manufakturno izdelovanje je trajalo od sredine XVI. stoletja do konca XVIII. stoletja, ko je nastopil stroj in se je začela velika obrt ali industrija.

Kakor smo dejali, je podlaga manufakturi še vedno ročno delo in delavec ima še vedno nekakšno samostojnost nasproti podjetniku, lastniku kapitala. Stroj je pa napravil konec ročnemu delu in na ta način tudi delavčevi samostojnosti. Stroj je mehanizem, ki opravlja, kadar se giblje, ista dela kakor jih je opravljal poprej delavec s svojim orodjem. Kdo goni stroj, ni odločilno pri tem. Rarni stroj,

kakor ga je izumil J a m e s W a t t, je seveda silno pospešil vse izdelovanje, ker je premakljiv, neodvisen od časa in kraja, vztrajen in moremo njegovo moč urejati po svoji potrebi. Vsega tega nima ne žival ne veter ne voda, še manj človek.

Vse stroje delimo v tri dele: gonilne, transmisijske in delovne. Gonilni stroj goni ves mehanizem, transmisijski prenaša in oblikuje gibanje, delovni pa vrši izdelovanje. Preobrat v izdelovanju, torej moderno industrijo je povzročil delovni stroj proti koncu XVIII. stoletja. To je bil najprej predilni stroj (1764—1775).

Naprava stroja je bila mogoča, ker so se bili delavci izučili v manufakturi, da so izdelovali stroje. Prvotno so bili stroji dragi, ker je bilo izdelovanje odvisno od osebne spretnosti in zmožnosti dotičnega delavca, dokler ni dospela tehnika tako daleč, da je nastopila strojna industrija.

Stroj nadomešča ročno delo; pri rokodelstvu in manufakturi uporablja delavec orodje, pri industriji služi stroju. Delavec izgublja svojo samostojnost in postaja živ privesek mrtvemu mehanizmu.

Stroj ne izdeluje ne za domačo potrebo ne za naročene odjemalce, ampak za trg; zato izdeluje na podlagi svobodne trgovine. Kdor ima več kapitala, ta laže izdeluje; zato se uveljavlja zahteva po svobodni obrti in odpravi cehov.

Stroj izdeluje naglo in v velikem, zato tudi ceneje. Posledica vsega tega je bila, da je rokodelstvo začelo propadati, ker ni moglo tekmovati z industrijo; zlasti so bile prizadete tiste obrti, ki se dajo najbolj izvajati s stroji, n. pr. tkalstvo.

Sedaj je nastal delavski stan v ožjem pomenu besede, t. j. proletariat, ki prodaja svojo delovno

silo lastniku kapitala, t. j. podjetniku, na podlagi svobodne pogodbe.

Delovna sila je blago, ki se kupuje in prodaja; cena tega blaga je mezda, zaslužek, plača. Delovna sila je pa blago svoje vrste, ki ima posebne lastnosti:

a) Pri drugem blagu sta si kupec in prodajalec enaka v tem, da čakata ugodnejše cene, ako jima takratna cena, ko kupujeta in prodajata, ni všeč. Delavec ne more čakati, ampak mora prodati svojo delovno silo za vsako ceno, ker je to edino sredstvo, ki ga živi, dočim podjetnik ni življensko prisiljen, da delavca sprejme.

b) Delovna sila je podobna blagu, ki izgubi svojo ceno, ako se precej ne proda. Čas, v katerem delavec iz raznih vzrokov ne dela, je zanj izgubljen, nenadomesten. Nastaja brezposelnost z vsemi slabimi posledicami.

c) Delovna sila je nerazdružno spojena s svojim lastnikom, ker je delavec ne more ločiti od svoje osebe. Delavec mora iti ali sam ali s svojo družino na kraj, kjer dobi primerno delo. To mu ni vedno mogoče, dočim kmetovalec ali obrtnik lahko pošlje svoje blago tja, kjer ga misli prodati. Delavec izroča z delovno silo tudi svojo osebnost v oblast podjetnika, ki določuje delovne pogoje glede časa, prostora, zdravstvenih razmer itd.

č) Strojno izdelovanje ima za posledico neizučeno delo, pri katerem je ponudba neomejena, ker ga lahko opravlja vsak, ki je le telesno usposobljen za to. Na ta način se rodi tekmovanje med samimi delavci.

8. Praktične posledice strojnega izdelovanja hočemo opazovati v klasični deželi industrializma — v Angliji.

Dolgotrajni zgodovinski razvoj je dovedel Anglijo do njene gospodarske moči. Posamezne znamenitejše postojanke tega razvoja bi bile: poraz Filipa II. Španskega za kraljice Elizabete (2. pol. XVI. stoletja), uničenje nizozemske posredovalne trgovine za Cromwella (v sredi XVII. stoletja), a v sedemletni vojni si osvoje francoske naselbine v Severni Ameriki (Kanada) ter si pridobe Prednjo Indijo za Jurija II. in III. (v 2. pol. XVIII. stoletja). Ob istem času odkrije James Cook Avstralijo (1768—1779).

Razvoj trgovine, ki so jo pospeševali pridelki naselbin, in razvoj tekstilne obrti, ki so si pridobili zanjo zaslug posebno flamski in hugenotski naseljenci, sta dajala Angliji blagostanje v širokih ljudskih množicah. Družbeno je gospodovalo zemljiško plemstvo, ko je kakšnih 7000 oseb imelo v svoji lasti $\frac{4}{5}$ zemlje. Kmetiškega stanu ni bilo, ampak samo kmetje-najemniki s svojimi delavci, osebno svobodni brez fevdalnih bremen. Po mestih je vladala obrtna svoboda; po kmetih je bila pa še formalno v veljavi postava kraljice Elizabete (iz 1562. leta), po kateri je bila določena delovna doba, prepovedano nočno delo, plače so ugotavljale mestne gosposke in mirovni sodniki, omejeno je bilo število učencev itd.

Uvedba strojnega izdelovanja, ki se je začelo najprej na Angleškem, je izpremenilo družbeno razvrstitev angleškega prebivalstva. Kmetiško ljudstvo je hitelo v obrtna središča, da so nastala ogromna velemesta, kakor Birmingham, Leeds, Manchester, Newcastle, Sheffield. Anglija je postala industrialna država, ker se je ved-

no manj prebivalstva bavilo s poljedelstvom. Uvoz bombaža se je v letih 1780. do 1800. podsetoril, a izvoz bombažnih izdelkov se je popetnajstoril. Mali mojstri na kmetih, posestniki lastnih hiš in kosa zemljišča, so dotlej delali s svojo rodbino in z nekoliko pomočniki za naročila trgovcem, ki so jim dajali sirovine in spravljali blago na prodaj. Sedaj so namesto malih mojstrov nastopili delavci brez imetja v službi tovarnarjev, ker so stroji izpodrivali rokodelstvo. Poleg tega se je začelo neizučeno delo v obliki ženskega in otroškega dela, ki je ceneje.

Poprej se je merila vrednost delavske moči po tem, koliko potrebuje delavec zase in za svojo družino, da jo preživi. Ako je sedaj vsa družina zaslužila nekoliko več, je postalo tudi gospodinjstvo dražje; zakaj delavka v tovarni ni mogla biti ob enem mati in gospodinja. Sicer je bilo ob brezposelnosti, n. pr. v *Manchestru*, na stotine rodbin, ki jih je vzdrževala žena, dočim je mož varoval doma otroke, pospravljaj in kupal. Tudi so otroci vzdrževali svoje brezposelne starše.

Ko se je začela na *Angleškem* industrija, so jemali otroke iz ubožnic, da so jih dajali kot »tovarniške učence«, ker so se na ta način iznebili svoje dolžnosti skrbeti za njih vzgojo in ker so otroci s svojimi gibkimi prsti lažje izvrševali mnoge posle pri strojih kakor dorastli ljudje. Določenega dne je zbral otroke paznik ubožnice in tovarnar si je vzel sposobne izmed njih. Kot »učenci« niso imeli nobene plače, ampak samo hrano in stanovanje. Oboje je bilo slabo, da je umrljivost med njimi rastla. Pet do devetletni otroci so delali 14 do 16 ur na dan. Pri nočnem delu je bil delovnik krajši,

vrstili sta se dve skupini: oni, ki so delali po noči, so legli v postelje, ki so jih opustili drugi otroci, da gredo na dnevno delo. Pazniki so bili plačani na podlagi izvršenega otroškega dela; zato so jih pri-ganjali. Gole so dvigali s postelj, gonili jih z obleko na rokah v tovarno, jih topli, ako so bili zaspani. Otroci so z zaprtimi očmi mehanično opravljali svo-je delo, od utrujenosti niso mogli jesti. Mnogi so skušali uteči, zato so jih vklepali. Sem in tja so se izvršili otroški samomori; celo v rudnike so pri-tegnili otroke (4, 5, 7 letne, večina nad 8 let stare). Leta 1839. je bilo v Veliki Britaniji 419.560 tovarniških delavcev, izmed teh jih je bilo 192.887 (skoro polovica) pod 18. leti, žensk je bilo 242.296, med njimi 112.192 pod 18. leti. Umrljivost otrok se je potrojila in početrila.

Neverjetno nizka je bila umska izobrazba to-varniških otrok. Neka 11 letna deklica ni nikoli sli-šala o kakšnem drugem svetu, o nebesih ali o dru-gem življenju; 17 letni deček ni vedel, koliko je 2×2 ; nekateri niso nikoli čuli o Londonu, o kraljici Viktoriji, Nelsonu, Wellingtonu, Bonapartu itd. Deklica, ki je 5 let hodila v nedeljsko šolo, ni vedela, kdo je bil Jezus Kri-stus, čeprav je čula ime; drugi so bili mnenja, da je bil Kristus »Adam«, »apostol«; neka 16 letna deklica je dejala, da je bil pred dolgim časom kralj v Londonu itd.

Kako so se morale poslabšati življenske raz-mere (stanovanje, hrana, obleka), spoznavamo iz njih vpliva na nравnost delavskega ljudstva. Po po-ročilu notranjega ministrstva je bilo na Angle-škem zaprtih zaradi hudo-delskih dejanj: 1805. le-ta — 4605; 1810. — 5146; 1815. — 7898; 1820. —

13.710; 1825. — 14.437; 1830. — 18.107; 1835. — 20.731; 1840. — 27.187; 1841. — 27.760; 1842. — 31.309. V 37. letih so se aretacije posedmerile. Na Škotskem je bilo še huje: 1819. leta — 89; 1837. — 3176; 1842. — 4189. Skoro vse zločine so zakrivili proletarci; zakaj 1842. leta je bilo izmed 100 zločincev poprečno 32·35 popolnih analfabetov, 58·32 nepopolnih, 6·77 jih je znalo dobro čitati in pisati, 0·22 je imelo višjo izobrazbo in pri 2·34 se ni mogla določiti izobrazba. Večina hudodelstev je bila proti lastnini.

Za obrtnega delavca so se poslabšali delovni pogoji. Strogi tovarniški red je kaznoval delavca, ako je prišel nekoliko pozneje na delo, ako je med delom govoril s tovarišem, žvižgal ali pel. Podaljševal se je delovnik, delavec je dobival namesto denarja znamke, s katerimi je moral kupovati vse potrebščine pri gospodarju (trucksistem), moral je stanovati v podjetnikovih hišah (cottagesistem). Premog se je prodajal po teži, a delavcu se je plačevalo po meri: ako ni bila posoda polna, ni dobil sploh nobenega plačila; ako je bila pa polna preko normale, ni dobil za to večjega plačila. Prikrajšani so bili tudi pri merah in tehtnicah.

Posledica velike obrti je bila vedno večja revščina. Leta 1776. so plačevale župne občine za svoje uboge 17.000 funtov šterlingov; leta 1801. se je plačevalo 4 milijone šterlingov pri 9 milijonih prebivalcev; leta 1818. so veljali reveži 18 milijonov šterlingov in prebivalcev je bilo 12 milijonov; leta 1833. se je dalo za ubožce 8,500.000 šterlingov, prebivalcev je bilo 14 milijonov. To leto je nastalo 1,300.000 ubožcev. Na Irskem je bilo 1837. leta 27% prebivalstva beračev, t. j. izmed 8½ milijona

prebivalcev je 2,300.000 ljudi dobivalo javno ali zasebno podporo. Da se je pokazala ta revščina v tako ostri obliki, je iskati vzroka po Engelsu v irskem značaju, ki je nestalen, lahkomiseln.

9. Kako je odgovorilo angleško delavstvo na novi družbeni položaj, ki je nastal z uvedbo strojnega izdelovanja?

Uvedba strojev je dovedla delavstvo pred vprašanje, ki mu niso mogli dati takoj primerne odgovora. Čutili so na sebi, da jim stroji izpodmikajo tla pod nogami, da jim odvzemajo kruh, ker jih pehajo v brezposelnost. Kako temu odpomoči? Stroj se je kazal delavstvu kot njegov nasprotnik in sovražnik, ki ga je treba odstraniti. V svoji nezmožnosti, da bi si drugače pomagali, so iz početka delavci razbijali stroje in podirali tovarne ali pa napadali one svoje tovariše, ki so delali pri strojih. Vlagali so prošnje proti uvedbi strojev, n. pr. že 1776. leta. Veliki nemiri so bili v letih 1811.—1815. Povod je dala okolnost, da sta nastali zaradi uvedbe strojev brezposelnost in beda. Delavske skupine so se zbirale po noči, vdirale v tovarne in uničevale stroje, kolikor so jih mogle. Policija in meščanska straža nista bili kos, mir je napravilo vojaštvo.

Oblasti so skušale preprečiti te nemire z vso strogostjo zakona. Že leta 1772. je bila izdana postava, ki je določala smrtno kazen; 1782. leta splošna postava zoper uničevanje izdelkov ali strojev v tekstilni industriji; leta 1811. je bilo določeno pregnanstvo na 14 let; 1812. leta zopet smrtna kazen. Vse te postave so bile brez uspeha; v 20. letih so izbruhnili zopet nemiri, n. pr. 1822. in 1826. Delavci so hodili od mesta do mesta, od tovarne do tovarne: jemali so živila iz pekaren in gostilen, obmeta-

vali vojaštvo s kamenjem in se dajali rajši streljati, kakor da bi bili opustili svoj posel, ker so bili resnično prepričani, da je njih življenje odvisno od uničenja strojev. V enem tednu (april, 1826. leta) je bilo razdejanih 1000 statev na paro v vrednosti 30.000 funtov šterlingov. Še leta 1844. je pisal neki delavski vodja, da so bili stroji krivi, ako so bili tovarniški delavci zaprti po ječah, ako so morali zapustiti svojo domovino za kruhom, ki ga doma niso dobili; zakaj prokletstvo za delavstvo so vsa zboljšanja, ki hočejo zmanjšati povpraševanje po človeški delovni sili, in najsvetejša dolžnost delavstva je, da se tega gosta brani z vsemi postavnimi sredstvi.

Delavstvo je videlo, da je v slogi moč in se je združevalo v zveze. Dotlej sta imela pravico združevanja samo plemstvo in meščanstvo, nasprotno so bili prepovedani vsi dogovori, zborovanja in društva, ki bi bili imeli namen zvišanje delavske plače. Prestopki so se kaznovali z zaporom. Samo država naj bi imela po svojih uradnikih, t. zv. mirovnikih sodnikih, pravico do urejanja delovnega razmerja; vendar se je to dejansko vedno bolj opuščalo in se je priznavala svobodna delavska pogodba med posamezniki. Delavske zveze so bile še vedno prepovedane, češ, da nasprotujejo obrtni svobodi, pač pa so se smeli dogovarjati med seboj tovarnarji glede znižanja plač, ne da bi se jim bilo treba bati sodne obsodbe. Ta dvojna pravica je vzbujala slabo kri, delavstvo se je združevalo tajno. Pristopanje se je vršilo pod prisego stroge molčečnosti in brez-pogojne pokorščine voditeljem, kar je imelo slabe posledice, ker se je na ta način pospeševal voditeljski despotizem; zato so radikalnejši parlamentarci

sami zahtevali, da se razveljavi stroga koalicijska prepoved. Upali so, da se s tem sploh odpravi organiziranje delavstva, ker ne bo več voditeljskega vpliva. Ko se je leta 1824. razveljavila koalicijska prepoved, so se pa delavske zveze širile še bolj, kar je dalo podjetnikom povod, da so hoteli zopet uvesti koalicijsko prepoved. Izpremenjeni zakon iz leta 1825. je delavstvu puščal koalicijsko svobodo pri sklepanju delovne pogodbe, a je žugal z zapotrom vsem, ki bi pri tem uporabljal nasilje. Še dolgo niso uživale delavske zveze naklonjenosti javnosti, dokler si niso pridobile popolnega priznanja v vsakem oziru, da so bile zakonite zastopnice delavstva.

Delavske zveze — Trades-Unions — so bila strokovna društva (Gewerkschaften, Gewerkvereine, Fachvereine), ki so obsegala delavstvo iste stroke po vsej državi. Kjer je bila dotična obrt najbolj razvita, tam je bil sedež vodstva, po drugih krajih so bile podružnice. V svojo zvezo so skušali pridobiti vse ali vsaj večino delavstva dotične stroke, ki je plačevalo tedenske prispevke za društvene namene. Njih namen je bila zaščita delavstva proti podjetnikom, s katerimi so sklepali kolektivne pogodbe, t. j. društvo je napravilo kot korporacija delovno pogodbo za vse svoje člane in sprejelo zanje obveznosti.

Ko so bile delavske zveze zakonito priznane, se je tudi izpremenilo njih razmerje do strojev. Naravnost sovražno razpoloženje je postalo redko. Sedaj je bilo vprašanje, pod kakšnimi pogoji naj bi se stroji uvajali, da bi delavstvo ne trpelo; zato so se pogajali za krajši delovnik, večje plače, za odstranitev neizkušenega delavstva itd. Ako so nastopili spori zaradi delovnega razmerja in so se raz-

bila pogajanja, tedaj je seglo delavstvo pa samopomoči — po štrajku (strikes), ki je angleškega izvira: delavstvo je ustavilo delo ali stavkalo. Časih so pa uporabili še hujše sredstvo, ako so videli, da bi kljub stavki zaradi tekmovanja trpele delavske koristi. Sklenili so, da mora $\frac{1}{4}$, časih celó $\frac{1}{2}$ delavcev zapustiti domovino. Navadno je žreb odločil, katere družine so se morale izseliti. Iz zavesti vzajemnosti, da le takó more pomagati sebi in tovarišem, je zapustil delavec svoj dom in se preselil v Ameriko, Belgijo, Nemčijo itd., kamor je nosil s seboj tudi misel delavskega združevanja.

Angleška strokovna društva so delovala v dvojnem pomenu: vodila so mezdne boje in delavstvo zavarovala za razne življenske neprilike. Dajala so podpore pri stavkah, izseljevanju, brezposelnosti, ob smrti, bolezni, ob starosti in onemoglosti. Skrbela so tudi za delavska stanovanja ter ustanavljala hranilnice in konsumna društva.

V strokovnih društvih so se najprej organizirali izučeni, t. zv. kvalificirani delavci, ki potrebujejo za izvrševanje svojega posla nekaj let strokovnega učenja, a pozneje so se organizirali tudi nekvalificirani delavci.

Angleška strokovna društva so imela gospodarski značaj in niso posegala v politične boje. Člani so bili lahko privrženci katere koli politične stranke: toryjev ali whigov; toda društvo kot tako ni prisegalo na noben politični problem, ampak podpiralo vsako stranko glede na svoje koristi.

Anglija je bila s svojimi strokovnimi društvi vzor delavske organizacije za druge države in narode. Od tod so se razširila ta društva v Ameriko, Francijo, Nemčijo, Avstrijo itd.

10. Ako so bila strokovna društva gospodarskega značaja, je nasprotno v 30. letih nastalo med delavstvom politično gibanje t. zv. kartistov.

Anglija je bila ustavna in parlamentarna država, v kateri je pa imelo volilno pravico največ 200.000 oseb. Plemiči-veleposestniki so podeljevali in prodajali mandate. Izmed 500 poslancev jih je bilo kakšnih 170 neodvisnih. Parlament je bil v rokah veleposestva, ki se je brigal za visoke žitne cene; zato je zahteval zaščitno carino. Med tem se je pa Anglija industrializirala, da so nastala mesta, ki niso imela volilne pravice; zakaj volilni red se ni izpremenil od 1673. leta. Tako n. pr. je imel neki kraj z 12 prebivalci prav tako svojega poslanca kakor obljudena Liverpool in Manchester.

Oglašali so se glasovi po izpremembi tega stanja. Na vlado je prišel Pitt ml., ki je bil prijatelj tovarnarjev. Začetek francoske revolucije so Angleži pozdravljali; toda kmalu je nastal preobrat: strah pred revolucijo. Pitt se je bal, da bi francosko tekmovanje uničilo angleško gospodarsko moč, saj je Napoleon napadel Anglijo na njeni najbolj občutljivi točki — v Indiji. Po velikih žrtvah je Anglija končno zmagala, a za kakšno ceno? Njen državni dolg je znašal 800 milijonov šterlingov. Zaradi naraščanja prebivalstva in slabih letin, zaradi vojen in žitne carine se je podražil kruh, tudi so posredni davki dražili življenje — vse to je povzročilo revščino pri delavstvu, dočim sta veleposestvo in tovarnar bogatela zaradi visokih žitnih cen in izdelovanja vojaških potrebščin.

Angleško meščanstvo in delavstvo se je borilo proti zastareli volilni pravici. Leta 1832. je bila sprejeta volilna reforma, ki je pa izključevala delavstvo. Preosnovani parlament se je slabo oddolžil delavstvu za njegovo pomoč. Leta 1834. se je izpremenil zakon o revežih izza kraljice Elizabeth (iz 1601. leta), po katerem je morala vsaka fara skrbeti za svoje ubožce in, če ni hotela, so jo lahko prisilili k temu. Sedaj so se pa namesto podpor ustanovile delavske hiše, kjer naj bi bil dobil vsak revež delo in primerno oskrbovanje; zakaj podpiranje revežev po sistemu Elizabethinega zakona se jim je zdelo kot »ovira industrije, nagrada za nepremišljene ženitve, vzpodbujanje k množitvi prebivalstva: to je naprava, ki jemlje srčnost pridnim in poštenim, a ščiti lenuhe, malopridneže in nerazsodneže; ki uničuje rodbinske vezi, sistematično onemogočuje kopičenje kapitalij in davkoplačevalce, končno daje premije za nezakonske otroke.« Takšno je bilo poročilo komisarjev, ki so se bavili s preiskovanjem uprave glede ubožcev.

Delavske hiše, ki so se ustanovile namesto ubožne podpore, so postale strah za prizadeto prebivalstvo. Hrana je bila slaba, a delo težko: redko so dobivali sveže meso, iz večine krompir in zelo slab kruh. Namenoma so napravili reveži čisto zločine, da so prišli v ječe, ker je bila tam boljša preskrba. Kdor ni izvršil določenega dela, ni dobil jesti; kdor je hotel iti na izprehod, je moral prositi dovoljenja, ki je bilo odvisno od paznika. Prepovedano je bilo jemanje darov od sorodnikov in prijateljev izven hiše; prebivalci so nosili posebno uniformo. Da ne bi bili delali konkurence zasebni industriji, so opravljali posle, kakor tolčenje ka-

mnov itd. Rodbine so bile ločene, videti so se smeli mož, žena in otroci le v določenih časih; obiske sprejemati so mogli tudi le z dovoljenjem.

Kakšno je bilo postopanje v teh delavskih hišah, o tem nekaj primerov. V *Greenwichu* je bil po leti 1843. neki 5 letni deček za kazen tri dni zaprt v mrtvašnici, kjer je moral spati na pokrovih rakev. Drugod se je isto zgodilo z neko deklico, ker je močila posteljo. V *Leicestru* je umrl v novembru 1843. leta neki mož, ki je bil dva dni prej izpuščen iz delavske hiše, zaradi zanemarjene rane in neprebavljive hrane. Ako mu je njegova žena, ki je bila tudi tam, hotela dati malo piva, ga je morala izpiti sama. V delavski hiši v *Birminghamu* so se dogajale sramotne stvari: neka žena je bila za kazen pri zdravi pameti poslana v blaznico. Drugod je bila za bolniško strežajko nastavljena bebastva žena. Neki božjastnik se je ob napadu zadušil v postelji, ne da bi mu bil prišel kdo na pomoč. Tam je spalo 4—8 otrok v eni postelji. V delavski hiši v *Londonu* je bila zaprta noseča žena s svojim še ne dveletnim sinčkom v sprejemnici od 28. februarja do 20. marca 1844. leta brez postelje in stranišča. Ko se je njen mož pritožil, oziroma prosil, da oprostite njegovo ženo, je bil zato zaprt 24 ur ob kruhu in vodi. Nekje je bil 31. julija 1844. leta 72 letni mož obsojen od mirovnega sodnika na 14 dni prisilnega dela, ker se je bil branil zaradi starosti tolči kamenje. Drugod je revizijski uradnik v februarju 1844. leta dognal, da se rjuhe niso menjale 13 tednov, srajce v 4 tednih, nogavice v 2 do 10 mesecih; izmed 45 dečkov so imeli nogavice le še trije, a srajce so bile vse razcapane.

Ali se je čuditi, da so reveži rajši umirali od gladu, kakor da bi bili prosili za sprejem v delavske hiše? Neki pisatelj, ki je opisal te razmere, je dejal: »Ako kaznuje Bog človeka za pregrehe takó, kakor kaznuje človek človeka za revščino, potem gorje Adamovim sinovom!«

V tem postopanju vidimo izvrševanje Malthusovih načel. Tomaž Robert Malthus (1766—1834) je bil anglikanski duhovnik, ki je učil, da se množi živež v aritmetičnem razmerju, t. j. 1, 2, 3, dočim se ljudstvo množi v geometrični progresiji 1, 2, 4, 8 itd.: zato naj se ne sklepajo zakoni, ako ni gmotne podlage zanje; država ne bi smela pospeševati obljudenosti, zlasti ne bi imela podpirati revščine, ampak jo prepuščati samo sebi. Kot krščanski duhovnik je pa vendar dovoljeval podpiranje ubogih, da ne bi zaradi tega trpela škode človeška družba. V praksi ni izvajal posledic iz svoje teorije.

Ni dvoma, da je bil višjim slojem na Angleškem všeč Malthusov nauk, ker jih je oproščal skrbi za uboge, ki po tem nauku nimajo pravice do življenja.

Nova postava o delavskih hišah je bistveno pospešila kartistično gibanje. Leta 1837. je »odbor splošne delavske družbe v Londonu« razglasil naslednjih 6 točk: 1. splošna volilna pravica za vsakega polnoletnega (21 let) moškega, ki je pri zdravi pameti in brez kazni; 2. parlament se obnavlja vsako leto; 3. poslanci dobivajo dnevnice, da morejo tudi neimoviti sprejeti volitev; 4. svoboda volitev; 5. enako veliki volilni okraji; 6. odprava določbe, da morejo biti voljeni samo oni, ki imajo po 300 funtov šterlingov v posestvu.

To je bila t. zv. ljudska karta; od tod ime kartisti. Sredstva tega gibanja so bila sicer politična; toda namen je bil socialen. Njih geslo je bilo: politična moč je sredstvo k socialni moči, ki je namen. Na nekem velikanskem zborovanju v Manchesteru je dejal 1838. leta metodistični duhovnik Stephens, da je kartistično gibanje vprašanje noža in vilic, t. j. dobrega stanovanja, dobre jedi in pijače, dobrega zaslužka in kratkega delovnika.

Iz početka so nastopali delavci mirno: prošnje (takšno prošnjo je podpisalo 1842. leta 3,317.702 angleških državljanov), zborovanja in končno splošna stavka, »sveti mesec«, pozneje je prevladoval ostrejši nastop nasilja: plenile so se hiše bogatinov in napadale tovarne. Ob izbruhu februarске revolucije na Francoskem je bilo pričakovati upora tudi v Londonu, kar se pa ni zgodilo zaradi obsežnih vojaških priprav. Kartizem je ponehaval, ko je dosegel v praksi mirnejše izvrševanje novega zakona o revežih in uvedbo 10 urnega delovnika, kar je bila tudi njegova zahteva.

Z delavstvom se je od početka bojevalo tudi liberalno meščanstvo, ki je bilo nezadovoljno z zaščitno carino. V Angliji je bil še vedno v veljavi zakon, po katerem je bil prepovedan uvoz tujega žita, dokler ni dosegla cena pšenice 80 mark. To je bilo v dvojnem oziru na kvar angleški industriji. Ker je mogla Anglija kupovati v tujini le malo žita, tudi tujina ni mogla višati svojih naročil angleškega blaga; na drugi strani angleški delavec ni mogel dosti kupovati industrijskih izdelkov, ker je moral največ zaslužka dajati za živež.

